

# Három pillanatkép

## a hellenizmus politikai erővonalainak hatásáról a világvégét váró vallásos zsidó gondolkodásra

### I. A makedón-görög imperializmus

Kezdjük azzal a nagy fordulattal, amely alapjaiban megváltoztatta az ókori világot: Nagy Sándor hadjáratával. Egy 22 éves férfi Kr. e. 334-ben egy kicsi, alig 35 000 főből álló sereggel elindul, hogy szétrombolja a perzsa világbirodalmat, és elhatoljon egészen Indiáig. Ezzel felülmúlhatatlan módon demonstrálta a keleti népek számára az világ új urai, a makedónok és a görögök **abszolút technikai-rationális fölényét**. Tírusz, a föníciaiak bevehetetlen tengeri erődítménye, amelyet Nabukodonozor 250 évvel korábban hiábavalóan ostromolt 13 éven át, az ókori hadtörténetben egyedülálló ostrom után 7 hónap alatt a kezébe esett. Jeruzsálem két versenytársát, a filiszteus Gázát és – egy felkelési kísérlet után – Szamariát is elpusztította, a lakosságot részben kivégeztette, részben eladta rabszolgának. Szamariában makedón katonai telepéseket telepített le. Izajás apokalipszise (Iz 24-27. f.) valószínűleg az ellenséges városnak erre az elpusztítására reflektál, Zak 9,1-8 pedig a Tíruszt és Gázát fenyegető büntető ítéletre utal. Ez azonban azt jelenti, hogy a Nagy Sándor hadjárata által keltett világpolitikai megrázkódtatás a kis zsidó népre is mély benyomást tett, és prófétai-apokaliptikus jövendöléseket váltott ki. Dániel apokalipszisében még 160 évvel később is Nagy Sándor vezeti be a világtörténelem utolsó korszakát; az általa alapított makedón-görög világbirodalom hatalmasabb minden korábbi birodalomnál: „... egy negyedik vadállatot is láttam. Félelmetes, rettenetes és szörnyű erős volt. Hatalmas vasfogai voltak: falt és rágott, a maradékot pedig széttiporta a lábával. Egészen más volt, mint a többi vadállat” (Dán 7,7; vö. Dán 2,40!).

Az ily módon jelképezett 4. birodalom azonban pusztító ereje révén nemcsak felülmúl minden más világbirodalmat, hanem egyúttal **mélységesen gonosz is**, és ezáltal az emberi gőg és erőszakosság csúcspontjaként is jelenik meg, mielőtt beköszöntene Isten Országá, amely véget vet az emberiség történelmének. Mivel azonban Nagy Sándor és diadokhoszai<sup>1</sup> jellemzőit: a katonai erőt, az alávetett népek könyörtelen kizsákmányolását és az uralkodók önistenítését a zsidó megfigyelők szerint korlátozás nélkül alkalmazni lehetett a római uralomra is, nagyon is érthető, hogy később Rómával azonosították Dániel könyvének 4. birodalmát, és „a bűnös birodalmat” látták benne. A zsidóságnak ez a makedón-görög idegen uralomról alkotott, igen negatív képe alapvetően különbözik a perzsa birodalom viszonylag pozitív ábrázolásától, amely persze szintén nem volt teljesen egységes. (Kr. e. 520 körül már Aggeus és Zakariás próféta is reménykedett a perzsa világhatalom bukásában.)

Az ipszoszi csata után (Kr. e. 301) – amellyel időlegesen lezárult a diadokhoszok harca Nagy Sándor

örökségéért – Júdea Palesztina részeként a ptolemaioszi birodalomhoz<sup>2</sup> került. A következő korszakot éltek meg, amilyenben a nagy Sándor és Antoninus Pius türelmi rendelete közti egész 470 évben (Kr. e. 333 – Kr. u. 139) többé nem lett osztályrészük. Ennek ellenére éppen ez a korszak igen felemás képet mutat, mert ekkor következett be a palesztinai zsidóság első intenzív találkozása a fölényben lévő hellenista civilizációval. Palesztina – akárcsak a ptolemaioszok és a szeleukidák<sup>3</sup> által uralt többi keleti ország – „gyarmati területté” vált. A diadokhosz királyok abszolút monarchák voltak, akiknek „szerencsésük” kegyén kívül, azaz fegyvereik és államvezetésük sikerén kívül semmilyen legitimitációjuk nem volt. Teljesen személyhez kötött hatalmuk alapját a hadsereg és a flotta alkotta, a meghódított területek „lándzsával szerzett földnek” számítottak, vagyis királyi magántulajdonnak, amelyet kényük-kedvük szerint kormányozhattak. Csak az államférfiúi okosság és az uralkodótól elvárt „filantrópia” (emberbarátság) tette kézenfekvővé, hogy tekintettel legyenek az alattvalók szükségleteire.

Ez az uralmi rendszer a legjellegzetesebben éppen **a ptolemaioszi birodalomban** jelent meg, amely a Földközi-tenger keleti részén testesítette meg az uralkodó hatalmat, és amelyet szigorú görög racionalitással kormányoztak. Hegemóniája az összes gazdasági források addig ismeretlen totális mozgósításán alapult. A mezőgazdaság és a kereskedelem szisztematikus, „államkapitalista”, sőt „monopolisztikus” kizsákmányolása nemcsak azt tette lehetővé a ptolemaioszok számára, hogy a legnagyobb flottát és erős zsoldos hadsereget tartsanak fenn, hanem ezen túlmenően azt is, hogy fiatal görögök egész csapatait vonzzák az országba mint tiszteteket, technikusokat, építészeket, hivatalnokokat és orvosokat, akik aztán új „technokrata” uralkodói réteget alkottak Egyiptomban és Palesztinában: A ptolemaioszi birodalom „a görögök Amerikájává” lett, az általa bevezetett közigazgatási módszerek sora, illetve a gazdasági-pénzügyi kizsákmányolás egészen az újszövetségi korig uralkodott Palesztinában.

Ennek a birodalomnak **a jelentéke Palesztinában** mindenekelőtt katonai és gazdasági jellegű volt. A gyarmati területet meg kellett védeni északon a szeleukida ősellenséggel szemben, keleten és délen pedig a rabló arabokkal szemben. Nagy számú görög-makedón katonai kolóniát alapítottak, és támogatták az erődépítést. Jeruzsálem is megszállás alá került. Legalább ilyen fontos volt a gazdasági kizsákmányolás. Az adóbevétel sokszorosára emelkedett a perzsa korhoz képest, egyedül a kis Júdeából (Szamaria, Galilea és a tengerparti

<sup>1</sup> Azok a hadvezérek, akik Nagy Sándor halála után birodalma egyes részein királyként uralkodtak.

<sup>2</sup> I. Ptolemaiosz Nagy Sándor egyik makedón tábornoka volt, aki Kr. e. 305-ben királynak kiáltotta ki magát Egyiptomban; utódai Kr. e. 30-ig uralkodtak ott.

<sup>3</sup> A Szeleukida Birodalom Nagy Sándor ázsiai hódításainak nagy részét foglalta magában; a makedón Szeleukosz, Nagy Sándor egyik hadvezére alapította Kr. e. 305-ben.

síkság nélkül értve) évente 300 talentumot sajtoltak ki, olyan összeget, amelyet Heródes és a rómaiak idején sem lehetett már lényegesen emelni. A ptolemaioszi hivatalnokok és adóbérlők – a gyűlölt vámos alakja ekkor bukkan fel először a forrásokban – behatoltak a legutolsó kis faluba is, minden darab földet, minden fát, minden egyes állatot jegyzékbe vettek. Szíria és Palesztina fontos rabszolgaszállító lett, nem csupán Egyiptom, hanem később Görögország és Róma számára is. A diaszpóra kiterjedése nem utolsósorban a zsidó rabszolgák eladásának következménye. Persze a görögök egyidejűleg jobb munkamódszereket, mesterséges öntözést, új haszonnövényeket és fokozott kereskedelmet is hoztak magukkal. De mindez nem „fejlesztési segélyként” történt, hanem azzal a céllal, hogy a hagyományos extenzív gazdálkodást a lehető legintenzívebb, termésirányultságú gazdálkodással váltsák fel. A királyi hivatalnokok, tisztek és katonai telepések birtokában lévő nagy területek váltak uralkodóvá, a kisparasztkok gyakran földbérlővé váltak. Ennek szükségszerű következménye volt a hierarchikusan fölépített bürokrácia, aminek a kihatását a Prédikátor tömören és hatásosan így ábrázolja: „Ha látod, hogy elnyomják a szegényeket, és semmi beveszik a törvényt és az igazságosságot, ne csodálkozz rajta! Azt fogják neked mondani: az egyik fölöttes fölött egy másik van, és mind a kettő fölött egy még följebb való” (Préd 5,7).

200-ban Palesztina érett gyümölcsként hullott a szeleukida III. Antiokhosz kezébe. Az ország meghódítása- kor az őslakosok – nem utolsósorban a zsidók is – erőteljesen támogatták, ami annak a jele, hogy az alávetett keletiek öntudata katonai szempontból is kezdett megmozdulni. Hálából ezért a segítségért III. Antiokhosz egy (Josephus által megőrzött) rendeletben könnyített a nyomasztó adóterheken. Az új úrhoz fűződő pozitív viszonyulás azonban nem tartott sokáig. Kr. e. 190-ben Magnesiánál a rómaiak megsemmisítő csapást mértek III. Antiokhoszra. *A római hatalom* ekkor első alkalommal avatkozott be keményen és közvetlenül Keleten. A hellenista monarchiák alkonya lett ennek a következménye. A roppant méretű, 15 000 talentumnyi háborús jóvátétel arra kényszerítette a szeleukidákat, hogy ismét növeljék alattvalóik anyagi terheit, sőt megpróbálták megszerezni még a Templom megszentelt kincseit is. Úgy tűnik, hogy az első ilyen jeruzsálemi kísérlet kudarcba fulladt (2Makk 3), IV. Antiokhosz Epiphánész azonban Kr. e. 175-ben letette a legitím főpapot, és egymás után kétszer is neki tetsző pályázónak adta el a főpapi méltóságot; azok pedig megpróbáltak olyan radikális reformot véghez vinni Jeruzsálemben, amelynek az volt a célja, hogy Antiokheia néven hellenista poliszzá (városköztársasággá) alakítsák át a szent várost (2Makk 4,9). Ez a kísérlet, hogy a zsidóságot teljes mértékben asszimilálják a hellenista civilizációba, eleinte pozitív visszhangra talált a jeruzsálemi zsidó arisztokrácia körében, például az előkelő papok fiai számára különleges attrakcióként gimnáziumot hoztak létre (2Makk 4,12-13). A király balszerencséje és a zsidó reformerek radikalizmusa azonban a kísérlet kudarcához vezetett, és Kr. e. 167-ben kiváltotta a *makkabeusi felkelést*, amely 26 évi váltakozó sikeres harc után, Kr. e. 141-ben azzal végződött, hogy a hasmoneus főpapi család vezetésével kivívták a zsidó függetlenséget. A hellenista monarchiák Róma által támogatott fokozatos felszámolása megerősítette az új nemzeti önállóságra irányuló törekvést az addig alávetett keleti népek körében.

## II. A zsidó reakció: asszimiláció és apokaliptika

Hogyan reagált a zsidóság a Nagy Sándor óta tartó makedón-görög imperializmusra és kolonializmusra? Felemás mozgalmat látunk e tekintetben.

A zsidókat *egyrészt elbűvölte* az idegen hódítók főlényes technikája és kultúrája, és szoldosként vagy hivatalnokként azok szolgálatába léptek. A ptolemaioszi és szeleukida közigazgatás messzemenően támogatta Palesztinában a honi arisztokrácia hellenizálását, és szoros- san együtt működött azzal. Így találkoznak a Kr. e. 3. sz. közepén a Jordán keleti vidékén egy Tóbiás nevű zsidó hűbérúrral mint egy zsidókból és görögökből álló vegyes katonai kolónia parancsnokával; fia, József egész Palesztina ptolemaioszi általános adóbérlője s ezáltal bizonyos értelemben az első zsidó nagybankár lesz; unokái aztán két nemzedékkal később a radikális hellenista reform élharcosai Jeruzsálemben. Valószínűleg a Prédikátor is ahhoz a feudális nagypolgársághoz tartozott, amely „a pénz árnyékában” élt (Préd 7,12). A hellenista szkepszis korszemlének hatása alatt állt, és bár diagnosztizálta a társadalmi igazságtalanságokat, a későbbi bölcsességtanítóval, Sirák fiával ellentétben mégsem polemizált vele.

*Másfelől* a haszidok, a „jámborok” köreiből *elgondolkodtak* a ősi izraeli hagyományon. A hellenista katonai hatalom állandó demonstrálásával és a társadalmi visszasságokkal szemben felújították a szent háború és a próféták prédikációjának régi hagyományát. Saját tehetetlenségükkel és a jelen vigasztalanságával szemben mindent Isten Uralmának közeli létrejöttétől reméltek, amit persze meg kellett előznie az Izrael elnyomói elleni „utolsó ütközetnek”. Például Zakariás jóvendőléseiben. Itt maga Jahve jelenik meg a görögökkel szembeni hadúrként, Júda és Efraim pedig a fegyverei: „Mert kifeszítem Júdát, mint egy íjat, Efraimot nyílnak használok. Felbuzdítom fiaidat, Sion, a görögök ellen, és olyanná teszek, mint a hős kardja” (Zak 9,13; vö. még Zak 10,3 skk; 12,6; 14,12 skk).

Hasonló hangokat hallunk még az oly óvatos és alap- jában véve nem eszkatologikus bölcsőtől, *Siráknak fiától* is; ő az ószövetségi próféták korholó beszédeinek stílusában ostorozza a társadalmi igazságtalanságokat: „Mint aki fiút áldoz az apja szeme láttára, olyan az, aki a szegénynek vagyonából áldoz. Szűkös kis kenyéren élnek a szegények, aki megtagadja tőlük, vérszopó. Aki elveszi kenyerét, gyilkosa társának, vért ont, aki elvonja a munkástól a bérét” (Sir 34,20-22). Egyúttal pedig Izrael elnyomóinak végidőbeli megsemmisítését kéri Istentől: „Ments meg minket, mindenség Istene, ülted félelmedet minden pogány népbe! Az idegen népek [azaz a szeleukidák] ellen emeld föl kezedet, hogy ők is lássák hatalmas tetteidet! ... Szítsd fel haragodat, engedj szabad folyást indulatodnak, alázd meg és pusztítsd el ellenségeinket! Siettesd az időt, és gondolj a végükre... Tűz eméssze meg az élve maradtakat, és néped elnyomóit érje utol a vég! Üsd le Moáb fejedelmeinek fejét, akik azt mondják: Nincs más [isten] rajtunk kívül” (Sir 36,1-2.6-9). Ez a fedőnév bizonyára a szeleukida uralkodókat takarja, mindenekelőtt III. Antiokhoszt, aki támogatta az uralkodókultuszt. Ezek az eszkatologikus-háborús hangok jelentősen megerősödtek a hellenista reformkísérlet, illetve az ahhoz kapcsolódó *makkabeusi felkelés* által.

A felkelést az váltotta ki Kr. e. 167-ben, hogy Jeruzsálemben létrehoztak egy szeleukida katonai kolóniát, amelyben zsidó aposztaták („szakadárok”) és pogány

katonai telepések jöttek össze. A radikális hellenista reformerek – annak érdekében, hogy megtörjék a „jámborok” [a haszidok] ellenállását – kieszközltek a királytól egy olyan rendeletet, amely megtiltotta a zsidó kultuszt és a Tóra követését, és a Templom megszenteltelenítéséhez vezetett. Ez ellen lázadt föl az egyszerű vidéki népesség Matatiás pap és öt fia, különösen a karizmatikus Júdás Makkabeus vezetésével, és hozzájuk csatlakoztak a törvényhű „haszidok”. Előbb gerillaháborút folytattak a zsidó hegyvidéken, de három év múltán, 164-ben sikerült nekik visszahódítaniuk Jeruzsálemet és a Templomot (vö. 1Makk 1-2. f., 2Makk 4-6. f.; Josephus Bell. 1,31 skk és Ant. 12,237 skk). Ebből az időszakból származik a világtörténelem egyik apokaliptikus vázlata, az ún. *állatjelképek apokalipszise* (etióp Hénoh 85-90. f.). Ez elsősorban Izraelnek a világ népei általi elnyomását ábrázolja, különösen az utolsó szakaszban, nevezetesen a hellenista monarchiák által. A világtörténelmi fordulatot a Júdás Makkabeus által vezetett „jámborok” felkelése vezeti be. A végső szükségben, amikor a világ népei egyesülnek, hogy megsemmisítsék őket, Izrael „jámborainak” megadatik a szent háború nagy kardja, amellyel menekülésre kényszerítik ellenségeiket (etHén 90,19). Isten csak most avatkozik be közvetlenül: Mindazokat a népeket, amelyek kínozták és gyilkolták a „jámborokat”, elnyeli a föld (vö. etHén 91,12).

Még szemléletesebben jelenik meg a szent háború motívuma a *kumráni esszénus* Háborús tekercsben, amely ősfarmájában a makkabeusi felkelés idejére megy vissza. Ebben a dualista apokaliptika szorosan egybeforr a forradalmi szabadságharc ideológiájával, s „a világosság fiainak” „a sötétség fiai” elleni végidőbeli, végső háborúját ábrázolja. Az irat ősfarmájában mindenekelőtt Asszírria „kittimjei” [= eredetileg a Földközi-tenger szigeteinek és partvidékének összes lakói] és „a Szövetséget megrontó gonosztevők” jelentik a sötétség fiait, azaz a makedón szeleukidák és a zsidó aposztáták (1 QM 1,2.6), sőt ezen túlmenően az összes pogány népek (1 QM 2,10 skk). A háború ábrázolása egyfelől fölöt-

tébb realista, 40 évnyi valóságos háborúról van szó, amelynek célja „a világ meghódítása”; nagy szeretettel ábrázolja a katonai részleteket, a csapatrészek fegyverzetét és taktikai mozgásait; az ember szinte azt hinné, hogy a szerző felhasználta a hellenista haditechnika valamely kézikönyvét. Másfelől teljesen utópikus-apokaliptikus jellege van a harcnak: maga Isten a hadúr, az angyalok Mikáél vezetésével közvetlenül beavatkoznak a harcba, a cél a sötétség fiainak tökéletes megsemmisítése. A végső küzdelem ily módon az egész emberiség fölötti ítélet jellegét ölti, s a „végállomás” „Izrael uralma minden test fölött”. Ezáltal a szent háború út lesz az igazi Izrael világuralmához, amely azonos Isten Uralmával. Emellett feltűnő, hogy a „jámborokat” egyúttal a „szegényeknek” is nevezik („ebionim”), vagyis a szociális motívum lényegileg hozzátartozik a harc apokaliptikus ábrázolásához: a „jámborok” és a „szegények” azonosak. A szent háborúnak ez a hagyománya aztán Kumrán különböző messiási szövegeiben folytatódik. A Dávid nemzetségéből származó Messiás mindenekelőtt a végidőbeli harc vezetője, Izrael tulajdonképpeni szellemi vezetője viszont a messiási főpap.

Az esszénusoknak ez a – kb. Kr. e. 150 körüli létrejöttük és Kr. u. 67-es, a rómaiak általi megsemmisítésük közötti – „háborús-nemzeti” eszkatológiája sajátos elmentében áll *Philón és Josephus Flavius* „pacifista” ábrázolásmódjával. E tekintetben alighanem különbséget kell tennünk az esszénusok kvietista-aszketikus életformája (ami nagy hatást tett az ókor emberére) és realista végidőbeli várakozásaik között. A szent háború ideje közel volt ugyan, de még nem a jelen eseménye. Egyelőre vissza kellett fogni a sötétség fiaival szembeni gyűlöletet. A szektaszabály ezt kifejezetten előírja (1 QS 9,21-22): „Örök gyűlölet a romlás minden férfival szemben, a rejtettség szellemében, birtokukat és kezük szerzeményét meg kell hagyni, ahogyan a rabszolga parancsolójával szemben... De mindenki buzgólkodjék a parancsért és a harag napjának idejéért!” A buzgalom szelleme ily módon meghatározó marad az esszénus mozgalom számára, amely a makkabeusi harcok zúrvaráiban keletkezett, és a Kr. u. 67-es Zsidó Háborúban halt ki. Azt, hogy nézeteik milyen mértékben különböznek Jézusnak az erőszakról való lemondásra és az ellenségszeretetre irányuló követelményétől, aligha kell már hangsúlyozni.

A gyűlöletnek ez az igazolása és a „végső ütközetnek” mint „a bosszú napjának” sóvár kiszínezése azonban nem az egyetlen lehetséges volt a zsidó apokaliptikának. *Dániel könyve*, amely Kr. e. 165-ben, az üldöztetés idejének csúcspontján keletkezett, egészen más utat mutat. Sem Júdás Makkabeus szabadságharcát nem dicsóíti, sem Izrael ellen-csapását nem várja a csodás végidőbeli harc folyamán. „A szorongatásnak ebben az idejében, amilyen még sosem létezett, mióta nemzetek vannak” (Dán 12,1), nem a fegyveres harc a döntő, hanem egyedül *a szenvedés általi igazság válás* [Isten szemében]: „A nép közül az értelmesek sokakat belátásra bírnak, de aztán – legalábbis egy időre – eltántorítják őket, kardal és tűzzel, fogság és kifosztás útján” (11,33). Ez azt jelenti, hogy az „értelmesek”, a bölcsök egyedüli fegyvere a szó, a tanítás. A könyv csak egészen rövid utalással említi meg, és egyúttal bírálja a katonailag oly sikeres makkabeusi felkelést: „A meg-



próbáltatás idején a népnek egy kis része segítségükre van, de sokan csak álnok szándékkal csatlakoznak hozzájuk” (11,34). Ez azt jelenti, hogy bár a fegyveres felkelés hoz bizonyos megkönnyebbülést az üldöztetés helyzetében, de az a fonákja, hogy elősegíti az opportunizmust. A képmutatók mindig a sikeresek oldalán állnak – éppen a sikeres forradalmakban. Ennek megfelelően a 4. birodalom megsemmisítése a látnok szemében egyedül Isten autonóm tette: „A Menny Istene támaszt olyan birodalmat, amely nem szűnik meg soha” (2,44). Ily módon Dániel felfogásában Isten Uralmát semmiképpen sem a nemzeti felszabadítási harc készíti elő, hanem kizárólag a szenvedő közösség Istennek tetsző magatartása. Ezáltal Dániel teológiailag megalapozott ellentétben áll a végidőbeli szent háború apokaliptikus várásával.

### III. A messiási várakozás

Érthető, hogy Heródes korának és a Kr. u. 1. századnak a messiási-apokaliptikus szövegei – részben ellentmondásos sokoldalúságuk ellenére – nem tudták kivonni magukat a politikai helyzet befolyása alól. A „királyok” és „hatalmasok”, az „erősek”, „nagyok” és „a föld birtokosai”, a „gazdagok” miatti elkeseredés éppen ott volt különösen mély, ahol már semmit sem reméltek egy földi messiási uralkodótól, hanem – ahogyan az etióp Hénokh könyve képes beszédeiben – **a mennyei Emberfiát várták** mint Megváltót és Bírót. Ez az apokaliptikus könyv teljes odaadással, állandó ismétlésekkel ábrázolja az „uralkodókra” váró ítéletet: „Színjátékot fognak nyújtani az igazak és kiválasztottak számára; ezek örvendezni fognak miattuk, mivel a lelkek urának haragja nyugszik majd rajtuk, és kardja megrészegül a vérüktől” (etHén 62,12).

A „királyok”, „hatalmasok” és „gazdagok” a legtágabb értelemben véve a világméretű „establishment” képviselői, azaz nem utolsósorban a római uraké és azok cinkosaié. A megmentést azonban a szerző – talán a történelmi tapasztalatok alapján – már nem az emberi akciótól, a szent háborútól várja, hanem kizárólag Isten csodájától, s annak az Emberfiának az ítéletétől, akinek az angyalok segédkeznek, és aki elhozza „a kiválasztottak és az igazak” megváltását. Feltűnő az egészben a **mélyseges, féktelen agresszivitás**, amely abban a kijelentésben éri el csúcspontját, hogy a jámborok az „uralkodók” kínjaiban fognak gyönyörködni. Az eszkatologikus igazságosság iránti vágyakozás itt egyidejűleg a saját bosszúvágy kielégítését is szolgálja.

Ugyanakkor a képes beszédek azt mutatják, hogy helytelen a zsidó apokaliptikán belül egyoldalúan különbséget tenni „földi-politikai” és „apolitikus-transzcendens” messiásvárás között. A felszabadítás központi eseménye, az ítélet mindkettőben messzemenően „politikai” jellegű. Közben a mennyei „Emberfia” rejtélyes alakja bizonyos fokig a zsarnoki földi hatalmasságok „ellenprojekciójává” válhatott: „Bot lesz ő az igazak és szentek számára, hogy őrátámaszkodjanak, és ne essenek el; ő lesz a népek világossága és a bánatos szívűek reménye. A szárazföldön lakók mind le fognak borulni előtte...” (etHén 48,4-5). **A szabadítás és a megváltás reménye** itt is összekapcsolódik az Isten által megbízott személy világméretű uralmának gondolatával. Ezért érthető, hogy az Emberfia és a dávidi Messiás később teljesen egybeolvadhatott, és ismét harcias vonásokat ölthetett: A pogányoknak az egész világról összegyűlt seregét az Emberfia-Messiás szájából kiáradó tűzfolyam megsemmisíti meg (vö. 4Ezdr 13 és Jel 19,11-21).

Ismét **más a messiáskép** a farizeusi „Salamon zoltáiraiban”: ezek buzgón várják a Dávid nemzetségéből származó igaz királyt, akit büntelen, igazságos uralkodóként, a béke királyaként és tanítóként ábrázolnak. Ezzel szemben háttérbe szorul a messiási háború motívuma, Iz 11,4-re hivatkozva a 17. zoltár éppen csak utal rá: „... ő szájának szavával megsemmisíti az istentelen pogányokat, hogy fenyegetése nyomán a pogányok elmeneküljenek” (17,24-25); viszont a zoltár kifejezetten hangsúlyozza, hogy a csodás, emberi segítség nélkül kivívott végső győzelem után immár nem harci messiásról van szó: „Nem reménykedik lóban, lovasban és íjban, aranyat és ezüstöt sem gyűjt a háborúhoz, és a csata napját illetően nem veti reményét a tömegbe. Maga az Úr az ő királya, annak a reménye, akinek ereje az Urba vetett remény” (17,33-34). A Hasmoneus-féle és a Heródes-féle erőszakos uralkodókkal itt a lélek és a szó messiása áll szemben.

A nagy irodalmi apokalipsziseknél – amelyek Dániel könyvének mintájára Isten csodás beavatkozásának és egy valódi harc nélküli győzelemnek a javára háttérbe szorították egy végidőbeli valódi háború várását – népszerűbb és politikailag hatékonyabb volt egy **valódi háborús szabadsághősbe vetett remény**, olyan hősbe, aki majd – mint egykor Dávid – katonai sikereivel fogja igazolni, hogy ő Isten által küldött Megváltó. Példaként itt csak 1Móz 49,10-nek a régi palesztinai targumban (arám fordítás) olvasható egyik szövegére utaljunk: „Milyen szép a Király, a Messiás, aki Júda házából fog származni! Felövezi csipőjét, levonul, és rendezi csatasorait ellenségei ellen, és megöli a királyokat hatalmaságaikkal együtt, és egyetlen király és hatalmasság sem állhat meg előtte; pirossá teszi a hegyeket az általa leverték vérevel, ruhái vérbe merülnek.”

Ennek a harcias messiásképeknek a történelmi helye bizonyára nem az írástudók tanháza, és nem is az apokaliptikusok írópultja, hanem az egyszerű nép körei, amelyek az elnyomatás befejeződésére és az idegenek gaztetteit sújtó véres bosszúra vágytak. Ez nem zárja ki, hogy jelentős írástudók csatlakoztak ehhez a háborús messianizmushoz, így például Kr. u. 132-ben rabbi Akiba, aki nyíltan sikraszállt Bar Kochba mint messiási felszabadító mellett, és „Jákob házából való csillagként” hirdette őt (vö. 4Móz 24,17). Lelkesedéséért mártírhallálal fizetett.

Josephus Flavius, Tacitus és Suetonius egybehangzó megítélése szerint az effajta messiási-háborús várakozások alkották a **Kr. u. 66-74-es zsidó háború** kitörésének fő okát. Eszerint a zsidók „egy kértértelmű jövődőlést” – feltehetően 4Móz 24,17 áll a háttérben – úgy értelmezték, hogy az népüknek a Messiás vezetésével létrejövő világuralmára vonatkozik, holott azt a valóságban Vespasianus császárságára kell vonatkoztatni, hiszen őt Palesztinában császárra kiáltották ki. Ez a messiási jövődőlés értelmezése körüli vita mutatja, milyen éles ellentétben állt egymással a zsidó üdvösségvárás és a római világuralmi igény; olyan ellentét ez, amely aztán három, az ókori zsidóságra nézve csaknem halálos katasztrófában tört ki. Ebből válik érthetővé az is, hogy a „messiási igények” képviselőinek vádjá első rangú politikai ügynek számított, és szinte szükségszerűen vont maga után a vádlottakra kiszabott halálbüntetést.

**Martin Hengel**

**Forrás:** M. H., Gewalt und Gewaltlosigkeit, Calwer Verlag, Stuttgart 1971, 10-15, 15-20 és 34-37.